

Marko Kravos

O ARGONAVTIH IN O PRIMORSKIH PISATELJIH NA ZAČETKU STOLETJA

Zanesljive raziskave in izračuni potrjujejo, da je odprava Argonavtov po begu iz Kolhide ponovno prispela do morja v naši bližini, in sicer pri izlivu Soče. To se je zgodilo pred približno 3200 leti. Pozneje bomo videli, kako in zakaj. Sedaj se posvetimo slovenskim tržaškim pisateljem iz začetka stoletja, ki so nam bliže... Rad bi navedel nekaj misli o spremembi njihovega ustvarjalnega pristopa, ki je preoblikoval njihove motivacije in smotre kot tudi izbiro literarnih zvrsti v obdobju med dvema vojnama.

V poštev sem vzel približno osemdeset pisateljev, ki so se rodili in začeli pisati na področju med Gorico, Čedadom in Trstom. Med njimi jih je 90 odstotkov moralo prej ali slej emigrirati (največje število izselitev beležimo v letih 1919, 25 in 29) tako v slovensko banovino ali na druge konce prve Jugoslavije kot v notranjost Italije, pa tudi v Ameriko ali (maloštevilni) v druge evropske dežele. Samo sedem ali osem jih je ostalo v rodnih krajih. (1)

Med njimi so vse prej kot nepomembna imena sodobne slovenske literature: dovolj bo, če omenimo Henrika Tumo, Ivana Trinka, Lojza Kraigherja med starejšimi ali Alojza Gradnika, Iga Grudna, Ivana Preglja, Franceta Bevka med generacijo, ki se je oblikovala ali začela pisati pred prvo svetovno vojno ali med njo, ali novi ustvarjalni val iz let po prvi svetovni vojni, v katerem so Srečko Kosovel in Vladimir Bartol; do tistih, ki so svoja prva dela objavili v poznih tridesetih letih: Ciril Kosmač, Stanko Vuk, Boris Pahor, Danilo Lokar.

Nimam namena začeti z obtožnico proti nacionalističnemu in fašističnemu zatiranju v krajih, ki so bili takrat komaj zasedeni od Italije. Svojo pozornost sem usmeril v posebne spremembe, ki so se pokazale v pisanju primorskih pisateljev. Moj prikaz bo shematičen in se bo držal osnovnih značilnosti tako zaradi časa in prostora, ki sta mi bila odmerjena na tem znanstvenem srečanju, kot zaradi velikega števila avtorjev, ki naj bi jih obravnaval. Vendar pa tudi zato, ker v tem smislu ni skoraj nobene raziskave. Še to samo po sebi priča o nepopolni integraciji teh pisateljev v osrednji Sloveniji, kjer so sicer v njihovih delih zaznavali poseben pečat in ga včasih označevali kot mediteranskega. Zato ni čudno, da tudi slovenska literarna zgodovina in veda tega fenomena nista raziskovali in ga kodificirali ter strukturirali, kot bi bilo potrebno.

Razlog pa je tudi v spremenjenem načinu pisanja slovenskih primorskih avtorjev, ki so ustrezno reagirali na ukinitve svobode izražanja in na očitno ogrožanje narodne identitete. Niso tvegali samo tega, da njihova dela ne bodo objavljena, ampak tudi, da bodo izgubili glavnino bralnega občinstva. Tako bi zgubili smisel bodisi kot iskanci umetniške perspektive bodisi kot glasniki kolektivne identitete.

Kaj se je zgodilo zaradi te tesnobne skrbi pisateljev za osnovno celico – besedo? Modernizacija, eksperimentiranje ali sodelovanje v evropskih literarnih avangardah, ki so bili značilni predvsem za drugo in tretje desetletje našega stoletja (obdobje med 1910. in 1929. letom), najdejo svoja pomembna središča tudi v Gorici in Trstu. Obe mesti to vrenje sprejemata, presnavljata in posredujeta tudi v osrednji slovenski umetniški prostor. Pri tem izstopajo umetniki in gibanja s področja likovne umetnosti: Černigoj, Pilon, Spacapan in v glasbi Marij Kogoj. Nič manj pa v literaturi: Ivan Pregelj začenja tako svoje ubesedovanje razklanega jaza, ki je razpet med duhovnostjo in pregrešnim mesom: med odmikom v ideal in transcendenco ter izzivi zgodovinskega in socialnega okolja. Subtilno stilno in arhitektonsko oblikovanje njegovega pisanja ga nedvoumno označujeta.

Ravno tako Bevč: tudi v njegovih prvih poezijah in v kratki prozi (zbrana je v njegovi prvi knjigi Faraon, 1922) se kaže človek, ki je travmatiziran in oropan starega trdnega sveta, sveta, ki se razkraja politično in moralno. In prav tako izrazito ekspresionistični so začetki Jože Lovrenčiča in Srečka Kosovela. Slednji bo še v prvem obdobju prispeval kar najbolj inovativne lirične posege in se pri tem zgledoval ob futuristih, dadaistih in konstruktivistih.

Gradnik oblikuje transcendentno in kozmično ter ju skuša uravnovesiti z osnovnimi elementi človekovega življenja: z zemljo, ženskim principom, z erosom. (Padajoče zvezde, Pot bolesti, De profundis). Igo Gruden se posveča dekadentizmu in poetičnemu artizmu, ki ju objavi v zbirki Narcis.

Tudi v prvih Kosmačevih črticah opažamo, kako ga privlačujeta grotesknost in fantastika, medtem ko je Lokar na začetku zasidran v ekspresionizmu »nove stvarnosti«, vendar z zaznavnimi anticipacijami eksistencialistične pisave.

Jazon je pred 3200 leti splovil svojo fantastično ladjo. Argo je imela čudežne lastnosti, znala je celo govoriti in svetovati v nevarnostih. Na ladji je bil tudi cvet mitičnih herojev. To je bila posadka, kakršni ni bilo para, med njimi Herkul, Tezej, Kastor in Poluks, Orfej, ki so se odpravili proti Kolhidi, da bi izmaknili... kaj? Stvar, ki zagotavlja nepremagljivo moč tako njegovemu lastniku kot deželi ali mestu, ki ga ima. Ne, znamenito zlato runo ni imelo pri tem veliko opravka. Zdi se, da je bilo runo kritje za pravi cilj odprave: dokopati se do skrivnosti najnaprednejše tehnologije tistih časov: umetnosti kovanja železa. Argonavti so zapustili družine, domače kraje in prijazno sosesčino; pripravljeni so bili na nečloveške napore, nevarnosti, odpovedovanja, na krive prisege in vse vrste zvijač, da bi le dobili moč, ki jo daje najnovejša tehnologija...

Toda vrnimo se k slovenskim primorskim pisateljem. Kot smo že dejali, so se tudi oni podali na pot z ladjo, ki je razpolagala z najmodernejšo opremo. Njeno posadko so sestavljali imenitni junaki – ustvarjalci, ki so jih odlikovali največji talenti. S tem so kar uspešno lovili veter na površju evropskega literarnega morja. Ko pa se je ob koncu prve svetovne vojne pojavila skrajna stiska, ki sem jo prej omenil, in sicer usodna nevarnost, da izgine sam jezik, na katerem so potovali, so posegali po drugih slojih besednega izražanja z drugimi literarnimi postopki. Priča smo vračanju k primitivnim modelom: v poeziji prihajajo na površje patriotični pozivi, obtožnice o nasilju in pričevanja o trpljenju. Odrešitev vidijo v socialni revoluciji, utopičnem mesianizmu, v veri v univerzalno pravičnost.

Nazorno se to pokaže pri Grudnovi zbirki Primorske pesmi, ki je izšla istega leta kot Narcis, (1920) ali v Kosovelovih sonetih na socialne motive. Slednji drugod v svojih poezijah sledi celo vznesenim verznim vzorcem moravskega pesnika Bezruča. Iz enakega čustvenega in izraznega konteksta je nastal Gradnikov cikel, posvečen kmečkim uporom, ki so kako stoletje prej izbruhnili na Goriškem.

Pregelj reagira z objavljanjem sentimentalnega čtiva in knjig z izrazito tendenco glede obrambe zatiranega naroda.

Bevk izbere realističen način pripovedovanja in napiše vrsto zgodovinskih romanov (kakor tudi Pregelj), v katerih ezopovsko namigujejo na bedo in nasilje, v katerih živijo njegovi ljudje. Podobne izbire so značilne tudi za Jožeta Pahorja, Radivoja Reharja in Andreja Budala.

Nezanemarljiva dramatika iz prvega obdobja izpod peres Kraigherja, Bevka, Preglja, Alojzija Remca nima ustreznega nasledka. Zreducirala se je na pisanje ljudskih in foklornih iger ter odrskih iger z moralistično versko vsebino. Seveda je to posledica požiga Narodnega doma v Trstu in uničenja drugih gledaliških dvoran, tako da je bila ta umetniška oblika prisiljena na umik na župnijske odre, v privatne sobe v kaki gostilni ali celo v kraške jame.

Mnogi avtorji poezij, proznih ali gledaliških del se kasneje posvetijo pisanju knjig za otroke in mladostnike. In znano je, s kakšno lahkoto zdrknejo taka dela, namenjena obnavljanju bralnega občinstva, v vzgojno in moralistično vlogo. Položaj je na prvi pogled brezupen: kaže, kot že rečeno, skrajno stisko, v kateri je živel jezik, v katerem se je prepoznavala narodna skupnost.

Vendar pa bolj pozorna analiza ne bo spregledala drugih pojavov, zaradi katerih so literatura tega obdobja in tržaški ter goriški avtorji zanimivi in pomenljivi tudi glede na nadaljnji razvoj na tem našem področju in v širšem slovenskem kontekstu.

Paradoksalno gre za prenovitvene in inovacijske procese tako na vsebinskem in oblikovnem področju kot na področju literarnih zvrsti.

Začnimo s poezijo: ob že prej omenjenih pojavih smo priča odklanjanju umetnega in abstraktnega jezika ter odklanjanju hermetizma, ki je značilen za avantgarde, pa tudi za skrajne individualistične poetike. Ustvarjalci se ponovno oprejo na ljudsko pesništvo, ga presnovijo in funkcionalno uporabijo pri ubeseditvi individualnih in univerzalnih človeških vsebin. Te značilnosti so pri Kosovelu očitne, nič manj pa tudi v pesništvu Jožeta Lovrenčiča, ki se preizkuša celo s pesnitvijo o bajnem Zlatorogu. Uspešnejši je v nekaterih lirskih besedilih te vrste. Navezava na ljudsko poezijo je izrazita in sistematična tudi v fragmentih Stanka Vuka ali v poezijah Karla Široka v zbirki Kapelica (1935), ko oba nadgrajujeta religiozne teme z arhetipskimi vsebinami.

Glede proze najprej pomislimo na najplodovitejšega: seveda so pri Bevku etnografski elementi zelo pogosti. Ljudsko izrazje, elementarno členjenje, preprosti pripovedni modeli in kmečki liki prav tako opazno opredeljujejo Kosmačevo prozo.

V Kosmaču opažamo še eno značilno potezo iz tega obdobja, ki je presenetljivo pogosta (je to kompenzacija?) v obravnavani literaturi, in sicer uporabo humorja. Pri Kosmaču se pojavlja še v obliki ironije. Veliko bolj prostodušen in neposreden pa je humor pri Goričanih Damirju Feiglu in Ivanu Robu. Veliko »karnevalskega« je tudi v delih Milana Lipovca (umrl je prav te dni), Franceta Magajne, Fortunata Mikuletiča, Marije Mijot, Ludvika Zorzuta.

Očitne novosti so tudi pri literarnih zvrsteh: nastajajo potopisi, znanstvena fantastika, detektivka in kriminalka, okultistično pripovedništvo (2). Prva slovenska kriminalka se pojavi že v začetku dvajsetih let pri Ivu Šorliju (3), ki mu kmalu sledi Damir Feigel (4). Slednjemu uspe v enem samem tekstu združiti kriminalko, znanstveno fantastiko in humoristično parodijo (Supervitalin, 1939). Poleg teh dveh avtorjev piše fantastiko in detektivko tudi Radivoj Rehar (5).

Ta žanr je bil dotlej še nekaj neznanega na slovenski literarni sceni.

Isto velja tudi za stripe izpod peresa Milka Bambiča, ki je bil avtor tekstov,

sličic in celo novega načina tiskanja, ki je bilo mnogo cenejše in manj zahtevno od navadne litografije (6). Stripe piše tudi Rehar (7).

Lahko bi omenili še druge tipe literature iz tega obdobja, ki so jih sodobniki sprejemali kot manj zahtevne, so pa bili strukturalno novi: satirični kabaret na primer ali z eksotiko prepojena proza, kakršno je pisal Vladimir Bartol, v Don Lorenzu in Alamutu. Te prvine očitno zamikajo avtorje, ki prihajajo z zahodnega primorskega roba in se pokrivajo z njihovo pozornostjo do pisanja del, ki bi bila čimbolj privlačna in berljiva.

Upam, da je ta moj kratki oris nakazal široko področje, ki še čaka na raziskavo in komparativno proučevanje sočasnih tokov v Italiji in osrednji Sloveniji.

Ne bi bilo pa prav, če bi spregledali še en prispevek, ki je plod smotrne metamorfoze primorskih pisateljev v tem času. Mislim na njihove prevode iz italijanščine: Manzoni, Boccaccio, Grazia Deledda, Verga, Dante in vsi najpomembnejši klasični in moderni pesniki so izšli v slovenskem jeziku po zaslugi primorskih književnikov, ki so vedeli, da bodo preko prevodov imeli vsaj minimalno možnost za javno uveljavljanje lastnega jezika tudi pri oblastnikih, ki so divjaško izničevali kulturno bit slovenskega človeka v pokrajinah, na novo »odrešenih«.

In Argonavti?!

Tudi oni so se, ko so morali bežati iz Kolhide, bolj kot junaških del in izkazovanja moči, zvijač in magičnih spretnosti oprijeli osnovnih spretnosti in poklica, po katerem so sloveli v Sredozemlju. Bili so predvsem brodarji in trgovci. Tako so lahko razstavili in nato kot dobri tesarji ponovno sestavili ladjo, da bi se mogli spustiti po Soči in se tako iz Podonavja izmuznili v jadransko-mediteransko naračje. Če je bilo potrebno, so veslali, ali se učili jezika tamkajšnjih prebivalcev, da bi postali njihovi gostje ali da bi z večjim uspehom trgovali z železnimi žebli, ki so jih prinesli s seboj z argonavtske avanture. Klini iz bronu, srebra ali zlata so bili namreč tisti čas že nekaj povsem zastarelega in manj vrednega.

In ko se jim je zazdelo, da so se že dovolj časa potepali po svetu, so začeli tako mojstrsko graditi hiše kot nihče drugi. Še danes so sledovi teh vidni na Malem Lošinju.

Za zlato runo jim nismo nič dolžni: kdo pa ga je sploh videl? Za navadne žeblje pa. In pametno je, če imamo žeblje vedno pri sebi, ker jih bomo slej ko prej gotovo potrebovali.

Tako kot ljudsko, zabavno, celo bolj ali manj trivialno ali lahko literaturo, ki pa vendarle ohranja oziroma razvija pisateljsko obrt, obenem pa širi bralno občinstvo in njegovo jezikovno in perceptivno obzorje. Osnovna potreba narekuje namreč tudi ustvarjalno pozornost do osnovnega vezja v kulturi družbe: včasih tudi tako, da hitro asimilira tehniko in znanje dominantne kulture in jo prilagodi svojemu izročilu.

1) Temeljitejša raziskava je zajeta v študiji: M. Kravos, Literarne posledice fašizma, Delo, 4. 5. 1995.

2) V to zvrst bi uvrstil npr. Bartolov čudež na vasi iz konca tridesetih let, objavljen v Trstu 1984.

3) Pasti in zanke, Plamen 1922.

4) Še ne prav zabeležena je v slovenskem slovstvu njegova s humorjem obarvana znanstvenofantastična proza: Pasja dlaka, 1926; Na skrivnostnih tleh, 1929; Čudežno oko, 1930; Kolumb, 1932.

5) Pod psevdonimom Marij Skalan objavlja Rehar v predvojnem Večerniku romane Popotovanje v usodo, Oceanopolis, Maščevanje prof. Kabaja.

6) Buci Bu, Naš glas, Trst 1927; Kralj Honolulu, Ljubljana 1935.

7) Potovanje po zvezdi Večernici, Merkur, Ljubljana 1931.

- *Opomba z zahvalo*: Gradivo različnih avtorjev o novih dognanjih v zvezi z Argonavti mi je ljubeznivo posredoval univerzitetni profesor in prijatelj Marko Pozzetto, ki z mano deli tesnobno in izzivalno vzdušje tržaškega mesta.